

472-
319

A

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XIX

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
1997

Māris Atgāzis

ĀVAS CIRVJI LATVIJĀ

Jau kopš akmens un bronzas laikmeta cirvī apvienots darbariks un ierocis. Videjā dzelzs laikmetā (5.—8. gs.) kaujas cirvji sastopami biežāk. 10.—11. gs. mijā Latvijā parādās cirvji, kas kalpo galvenokārt kā ieroči. Par vienu no ie-spaidīgākajiem kaujas cirvju veidiem 11. gs. klūst āvas cirvji. Nedaudz izmainītā formā tie savu nozīmi saglabā līdz 14. gadsimtam.

Raksta uzdevums — mēgināt Latvijā atrastos āvas cirvju klasificēt tipoloģiski un hronoloģiski; parādīt āvas cirvju vietu starp Latvijas vēlā dzelzs laikmeta cirvjiem, to izplatību; skaidrot to izcelšanos un nokļūšanu Latvijā; salīdzināt Latvijas āvas cirvju ar citur Ziemeļ-, Rietum- un Austrumeiropā atrastajiem cirvjiem; spriest par šo cirvju izmantojumu kaujā un vietu apbrunojuma kompleksā.

Latvijā atrasti 250 āvas cirvji no 50 vietām, galvenokārt kapulaukiem. Tā ir 1/5 no visiem Latvijā zināmajiem 10.—13. gs. piedeīgajiem 1295 cirvjiem (1. un 2. att.).

Pirmie divi āvas cirvji, kuru atrašana ir dokumentēta, iegūti 1834. gadā Ēdoles Kaķu ezerā pie mācītājmužas. Mācītājs Šmits tos nodevis Kurzemes provinces muzejam Jelgavā. 1896. gadā izdotajā X arheoloģijas kongresa katalogā ieviesusies kļūda — Ēdoles (*Edwahlen*) kļuvusi par Ārlavu (*Erwahlen*).¹ Šajā laikā tādus cirvju vēsturnieki pēc ārējās līdzības parasti dēvēja par namdaru cirvjiem. Vairāk nekā desmit āvas cirvju iegūts 1895. gadā V. Sizova un 1897. gadā N. Brandenburga vadītajos izrakumos kuršu ugunskapos Piltenes Pasilciemā. V. Sizovs bija pirmsais, kurš savā publikācijā 1896. gadā vērsa uzmanību uz Pasilciema āvas cirvju un citu ieroču līdzību ar Bajē paklājā attēlotajiem, Britānijas iekarošanas cīnās (Heistingsas kauja 1066. g.) lietotajiem ieročiem.² Pasilciema senlietas glabājas Valsts vēstures muzejā Maskavā un Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā. Daži āvas cirvji ir nokļuvuši Kurzemes provinces muzejā Jelgavā (tag. Mākslas un novadpētniecības muzejs) un Latvijas Vēstures muzejā Rīgā. Latvijas brīvalsts laikā tika atklāti vairāki kapu inventāri, kas liecināja par āvas cirvjiem kā kuršu ka-

ravīru kapos (11.—14. gs.) raksturīgu piedevu. Vairāk nekā simt āvas cirvju deva 1934. gadā E. Šturma un 1936. gadā H. Riekstiņa vadībā veiktā «senlietu zveja» Talsu Vilcumuižas ezerā. Īsu tur atrasto cirvju vērtējumu devis E. Šurms 1936. gadā publicētajā rakstā «Vilkumuižas ezera atradumi». Viņš tos attiecinā galvenokārt uz 13. un 14. gadsimtu.³ Vairāki āvas cirvji no Vilcumuižas ezera iegūti arī pēckara gados A. Šulca un J. Znotiņa pētījumos 1953. gadā, J. Apala vadītajā ekspedīcijā 1967. gadā. Vilcumuižas pētījumu materiāli, to skaitā cirvji, glabājas Latvijas Vēstures muzejā Rīgā un Talsu novadpētniecības muzejā. To kopskaits — 142.

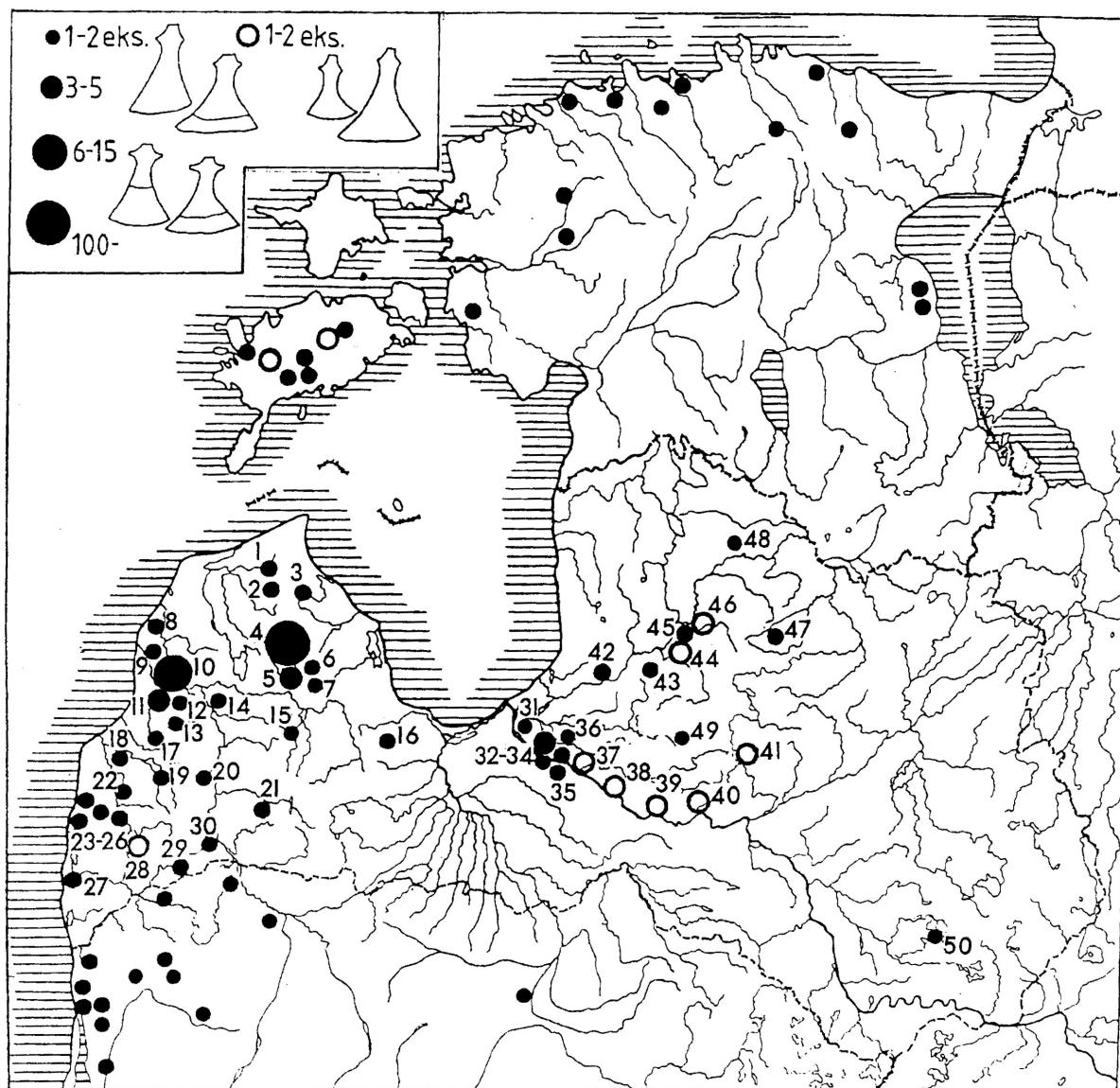
Pēckara gados nozīmīgākos materiālus par āvas cirvjiem Kurzemē devuši I. Cimermanes 1959.—1960. g. veiktie arheoloģiskie izrakumi Alsungas Kalniņos,⁴ P. Stepiņa izrakumi 1960.—1961. g. Durbes Diros,⁵ J. Asara izrakumi 1988.—1992. g. Libagu Sārjos.⁶

Āvas cirvji jau kopš pagājušā gadsimta beigām (galvenokārt kā savrupatradumi) atrasti arī Vidzemē. Nozīmīgākais kapa inventārs ar āvas cirvi iegūts P. Stepiņa 1940. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos lībiešu kapulaukā pie Lielvārdes pārceltuves (1. kaps.). Daugavas lībiešu kapulaukos Rīgas HES celtniecības zonā 60.—70. gados vēl āvas cirvju trīs kapos atsegusi A. Zariņa Salaspils Laukskolā (452., 537., 538. kaps.), divos kapos — J. Daiga Salaspils Lipšos (79., 155. kaps.), vienā — J. Graudonis Ikšķiles Zariņos (26. kaps.), E. Snore Doles Raušos.

Kad 1964. gadā šī raksta autors savā publicācijā par 9.—12. gs. latgaļu cirvjiem pieminēja āvas cirvju atradumus arī latgaļu zemēs, par āvas cirvjiem bija pavisam maz, ko teikt.⁷ Visi tie bija savrupatradumi. Trīs āvas cirvju, kas atrasti Vidzemē — Launkalnes Jaunpieneņos, Jērcēnu Ķeižu Kumpās un Taurupes Aderkašos, kā importu no kuršu zemes savā monogrāfijā vērtē Ē. Mugurēvičs.⁸ Tagad pa vienam vai diviem āvas cirvjiem atrasts vairākos plaši pētītos latgaļu kapulaukos: J. Apala un Z. Apalas 1972. gada pētījumos Drabešu Liepiņās (65. kaps.),

Z. Apalas 1990. g. izrakumos Priekuļu Gūgeros (117. kaps), J. Graudoņa 1972. g. pētītajā Ērgļu Jaunāķēnu kapulaukā (55. kaps), I. Kungas 1986. g. veiktajos izrakumos Kapiņu Kristapiņos (255. kaps) un I. Žeieres izrakumos Kokneses kapulaukā 1988. gadā (84. kaps). Ap-

kopojošu rakstu par Latvijas āvas cirvjiem nav. Rakstot par cirvi ģermāņu reliģiskajā kultā, Latvijā atrastos materiālus savā grāmatā plaši izmantojis P. Paulsens. Viņa pētījums palīdz izprast āvas cirvja vietu Ziemeļeiropas karamākslā un ticējumos.⁹ Igaunijas āvas cirvju atradu-

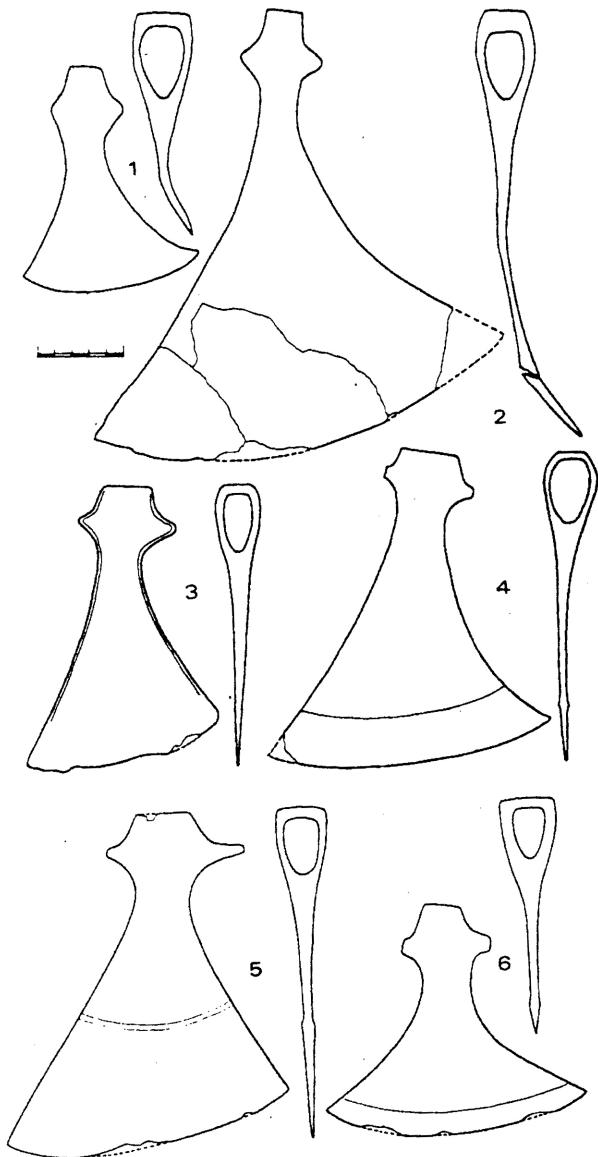


I. att. Āvas cirvju izplatība Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 11.—14. gs.

(Lietuvā pēc sarakstiem, ko publicējusi R. Volkaite-Kulikauskiene, 1964, 105. lpp. un 1970, 210. lpp.; V. Kazakevičius 1996, 255. lpp. Igaunijas kontinentālajā daļā — pēc J. Selirand, 1974, 270. lpp., Igaunijas salās — pēc A. Kustinas disertācijas (1962) ne-publicētajiem materiāliem; datus par jaunākajiem atradumiem Igaunijā autoram sniedzis M. Mandels)

Āvas cirvju atradumu vietas Latvijā:

- 1 — Dundagas Upesvagari, 2 — Dundagas Pārupi, 3 — Ārlavas Diženieki, 4 — Talsu Vilkumuižas ezers, 5 — Lībagu Sāraji, 6 — Lībagu Kīli, 7 — Lībagu Kapurkalns pie Mežītes pilskalna, 8 — Vārves Lodiņi, 9 — Užavas Silmalciems, 10 — Piltenes Pasilciems, 11 — Alsungas Kalniņi, 12 — Ēdoles Kaķu ezers, 13 — Lielivande, 14 — Kuldīgas Upesostu mājas, 15 — Matkules kapseša, 16 — Tukuma Jaunais tirgus, 17 — Gudenieku Adzu kapi, 18 — Cīravas pagasts, 19 — Aizputes grantsbedres, 20 — Raņķu Kapenieki, 21 — Sātiņu Upesmuiža, 22 — Rāvas Abrami, 23 — Tosmāres grantsbedres, 24 — Medzes Strautiņi, 25 — Tāšu Kalnenieki, 26 — Durbes Dīri, 27 — Nicas Kušķi, 28 — Bunkas muiža, 29 — Aizviķu Tiltiņi, 30 — Nigrandes Grāviņi, 31 — Rīgas pils apstādījumi, 32 — Doles Rauši, 33 — Mārtiņsalas, 34 — Salaspils Laukskola, 35 — Daugmales I kapulauks, 36 — Salaspils Lipši, 37 — Ikšķiles Zarini, 38 — Lielvārdes pārceltuve, 39 — Aizkraukles Lejasžagari, 40 — Kokneses kapulauks, 41 — Ērgļu Jaunāķēni, 42 — Krimulda, 43 — Līgatne, 44 — Drabešu Liepiņas, 45 — Araišu mācītājmuiža, 46 — Prieķuļu Gūgeri, 47 — Launkalnes Jaunpieneņi, 48 — Jērcēnu Ķeižu Kumpas, 49 — Taurupes Aderkaši, 50 — Kapiņu Kristapiņi



2. att. Āvas cirvji. M tips (pēc J. Petersena) un šī tipa atvasinājumi.

1, 2 — senākā šī tipa forma (M1).

Atradumu vietas: 1 — Bunkas muiža, 3. kaps; 2 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 3 — Talsu Vilkumuižas ezers, A 8571: 763; 4 — Salaspils Lipši, 79. kaps; 5 — Talsu Vilkumuižas ezers, A 8571: 772; 6 — Libagu Kapurkalns pie Mežites pilskalna, VI: 47

mu vietas savā monogrāfijā uzskaitījis igauņu arheologs J. Selirands.¹⁰ Sāremā salā iegūtos 10 āvas cirvju aplūkojusi A. Kustina savā disertācijā, kura nav publicēta.¹¹ Rakstot par kaujas cirvjiem, Lietuvā atrasto āvas cirvju pirmo reģistru sniegusi R. Volkaite-Kulikauskiene.¹² Plašāk šo jautājumu apcerējis V. Kazakēvičs rakstā «M tipa kaujas cirvji. Hronoloģija un izcelšanās baltu zemēs».¹³ Tajā uzskaitīta arī lieлākā daļa kuršu un latgaļu senvietu, kurās atrasti āvas cirvji. Uzmanību saista rakstā atzīmētās šķēpu, zobenu un āvas cirvju korelācijas.

Par cirvja lietošanu kā ieroci ir divi norādījumi Indriķa Livonijas hronikā un kādā ap 1300.—1350. gadu datējamā dokumentā par Kursu, kurus var attiecināt uz āvas cirvjiem. Par to būs runa raksta noslēgumā.

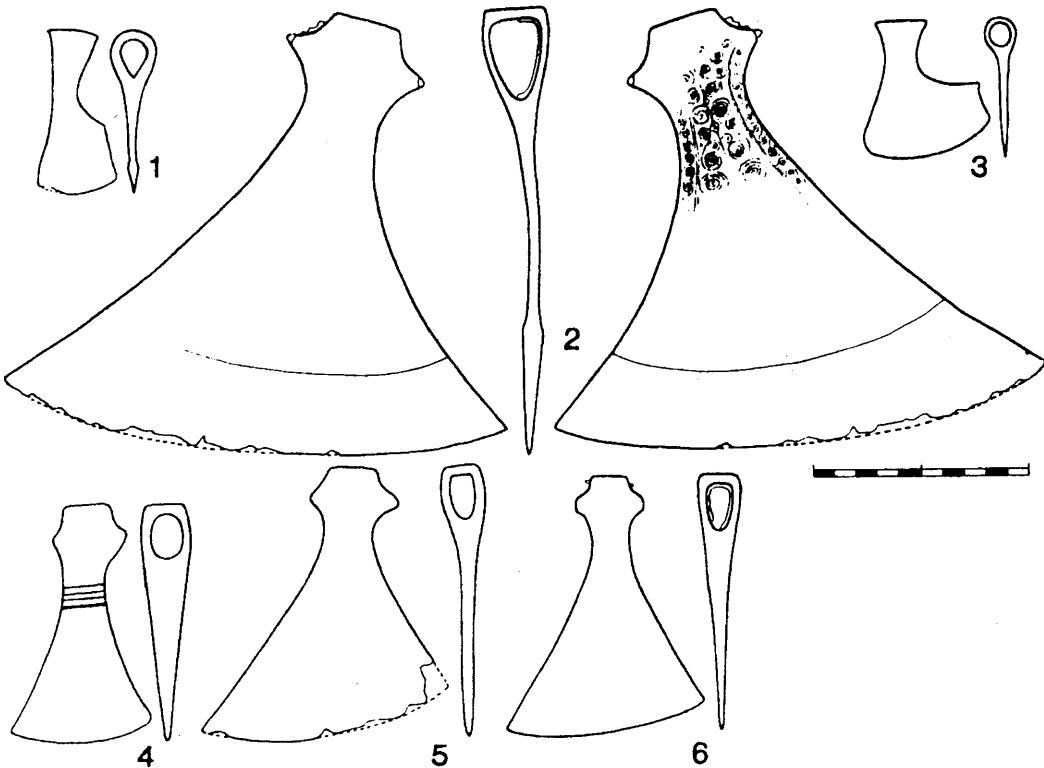
No vēstures avotiem par āvas cirvjiem vēl pieminami valodniecības dotumi. Valodnieks J. Zēvers raksta, ka vārds āva, āve laikam ir patapināts no vācu valodas. Patapināšana ir notikusi no vecākas formas *hawe*. Latviešu valodā šis vārds ir apliecināts J. Langes vārdnīcā I, 38 («*Hellepard die, ta ahwe*»), un II, 6 («*Ahwe, ein Hellepart*»), un G. F. Stendera vārdnīcā I, 3 («*ahwe, ahwis, eine Gewehr, halber Mond genannt*»). K. Ulmans ietver šo vārdu arī savā vārdnīcā I, 3, bet piezīmē, ka šis vārds vairs gandrīz netiek lietots.¹⁴ Nav šaubu, ka āvas cirvji ir vēlāko āvu — helebaržu priekšteči.

Latviešu valodā trūkst speciāla vispārāzīta vārda cirvja metāliskās daļas apzīmēšanai. Tehnisko zinātnu pārstāvju ieteiktajam vārdam «belzenis» vēsturnieku vidū nav piekritēju. Pēc autora uzskata, piemērotākais, šķiet, būtu «galva». Šajā rakstā termins «galva» lietots tikai tajos gadījumos, kad var rasties pārpratumi (varētu domāt, ka runa ir par cirvja atradumu kopā ar saglabājušos kātu). Āvas cirvja aprakstā lietoti vēl šādi cirvja daļu apzīmējumi: piets, kāta caurums, kāta cauruma sānu pagarinājumi, šķeltnis jeb asmens plāksne, asmens piemetinājuma līnija, cirvja kāts, kāta aptinums un kāta kīlis.

Trīs no Vilkumuižas ezerā atrastajiem āvas cirvjiem metalogrāfiski pētījis A. Anteins, konstatējot, ka asmens josla šiem āvas cirvjiem parasti darināta no piemetināta tērauda. Tā pa-nākts izturīgāks asmens un cirvīm piemērotāks asmens kīla leņķis ($7^{\circ}30'$ — 17°).¹⁵

Latvijā sastopamos āvas cirvju kopumā vēl varētu raksturot šādi. Āvas cirvja galvai (cirvja metāliskajai daļai) raksturīgs plats vēdeklveida šķeltnis. Asmens platums visbiežāk svārstās no 15 līdz 20 cm; lielākais platums — 24,5 cm. Attālums no pieta virsmas līdz asmenim variē tādos pašos izmēros. Kāta caurums — griezumā olveida vai trīsstūrveida ar noapaļotiem stūriem. Kāta cauruma sānos gan priekšpusē, gan aizmugurē ir trīsstūraini, taisnstūrveida vai mēlesveida izlaidumi (pagarinājumi). Salīdzinot ar darba cirvjiem, āvas cirvja šķeltnis ir plāns un viegls. Āvas cirvja svars reti kad pārsniedz 500—600 gramu. Veicot cirvju svēršanu daudzskaitligajā Vilkumuižas ezera kolekcijā, noskaidrots, ka biežāk sastopamais āvas cirvja galvas svars — ap 400 gramu. Īpaši izdalāmi mazie āvas cirvīši, kuru asmens platums ir no 6 līdz 12 cm.

No 50 atradumu vietām 30 ir Kurzemē. Ja atskaita lībiešu kapulauku Tukuma Jaunajā tirgus laukumā, kur atrasts viens āvas cirvis, Zemgalē un Augšzemē šī tipa cirvji nav pazīstami. 19 atradumu vietas ir Vidzemē — lībiešu un latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Latgalē zināma



3. att. Rotātie āvas cirvji (2, 4), «bārdas cirvju» miniatūrās formas (1, 3) un maza izmēra āvas cirvji (5, 6).

Atradumu vietas:

1 — Raņķu Kepenieki, 28. kaps; 2 — Piltenes Pasilciems, ГИМ 27/57а, inv. № 35129, №р. 820; 3 — Piltenes Pasilciems, ГЭ 890/859; 4 — Salaspils Laukskolas apmetne, 1973. g. izr., №р. 5928; 5 — Piltenes Pasilciems, CVVM 58702, RLB 137; 6 — Piltenes Pasilciems, ГИМ 27/50а, №р. 451

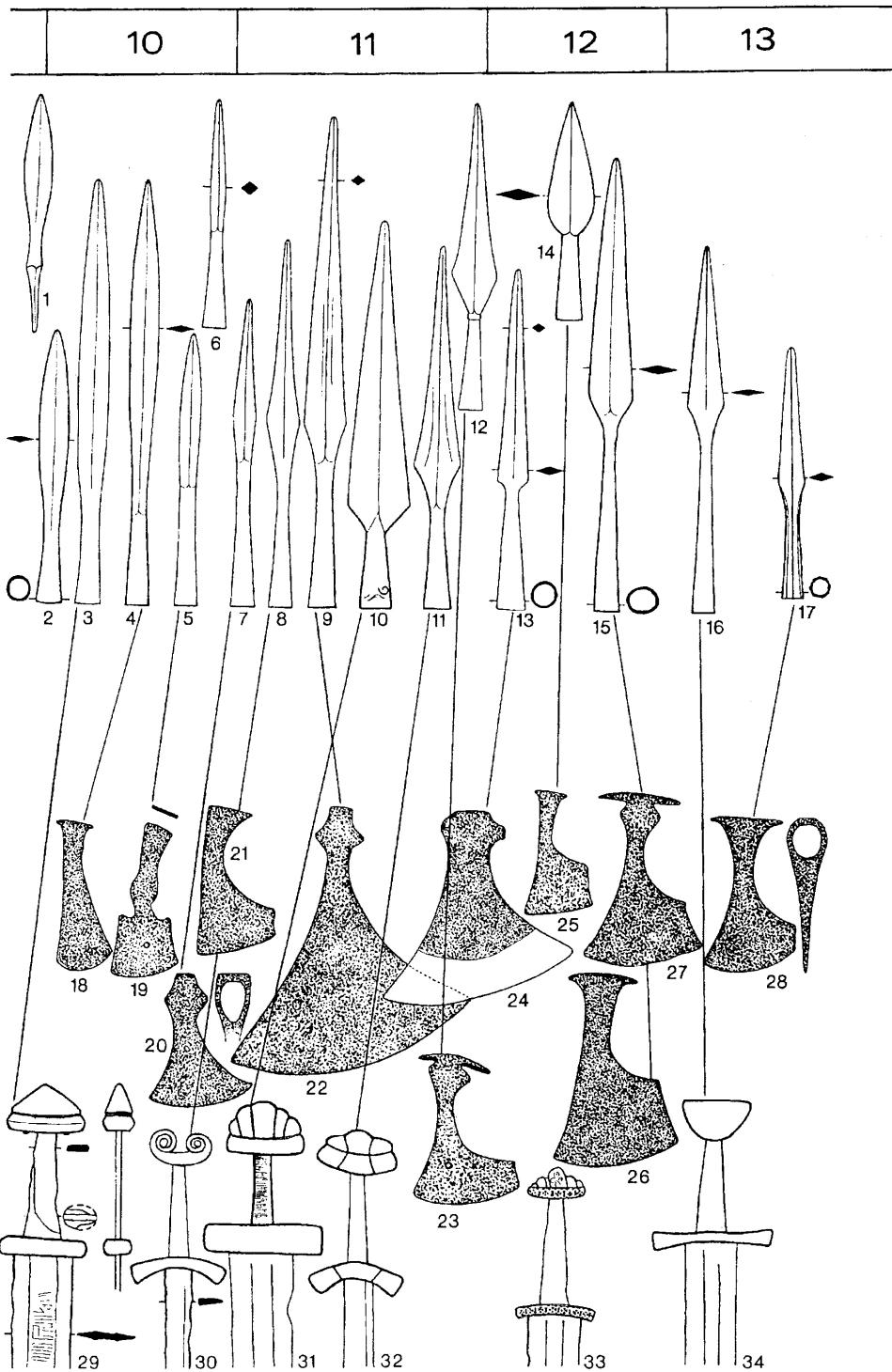
tikai viena āvas cirvju atradumu vieta — Kapiņu Kristapīnu kapulauks.

Latvijā atrastie āvas cirvji atbilst M tipam pēc J. Petersena 1919. gadā dotās cirvju klasifikācijas.¹⁶ Šos cirvus J. Petersens sīkāk nav analizējis tā iemesla dēļ, ka to lietošanas laiks pārsniedz vikingu laika ietvarus. Latvijā atrastos eksemplārus varētu iedalīt divos vai trijos M tipa apakštipos (M_1 , M_2 , M_3). Āvas cirvji atšķiras pēc pieta darinājuma un pēc tā, kādā mērā cirvja šķeltnī iezīmējas no tērauda kaltā un piemetinātā asmens josla. Ja atskaitām nelielos un miniatūros āvas cirvus, tad viena no noteicošām pazīmēm, kas svarīga šo cirvju apakštipu noteikšanā, ir tās dalas izmēri, kas atrodas starp pietu un šķeltni (skatot cirvi no sāniem, t.i., profilā). Tā ir vieta, kur beidzas kāta caurums. Kopā ar pieta virsmas izmēriem, kāta cauruma sānu pagarinājumu veidu un kāta cauruma formu var mēģināt izdalīt āvas cirvju apakštipus. Vienkāršotā veidā veidā varam izdalīt āvas cirvju trīs grupas: M_1 variants — šķeltņa kakliņa (cirvja daļa, kas atrodas starp kāta caurumu un šķeltni) izmēri (platums sānskatā) svārstās no 2,0 līdz 2,5 cm, M_2 variants — šķeltņa kakliņa platums 2,5—3,5 cm, M_3 variants — šķeltņa kakliņš 3,5—5 cm plats.

M_1 apakštipam raksturīgs šaurs, 2—2,5 cm plats, veseri atgādinošs piets, kura biezums līdz

7 mm, simetriski trīsstūrveida izlaidumi kāta cauruma sānos un šaurs kakliņš. Parasti pietsega un kakliņa izmēri sakrīt, t.i., kakliņa platums ir no 2 līdz 2,5 cm (2. att.: 1, 2). Datējamā kompleksā šādi cirvji atrasti Kurzemē Bunkas muižas grantsbedrēs 1933. gadā E. Šturma savāktajā 3. apbedījumā, bet Vidzemē lībiešu apdzīvotā teritorijā — Lielvārdes pārceltuvēs 1. kapā (2. att.: 2). Abos apbedījumos šos cirvus palīdz datēt tur atrastie šķēpi. Bunkas muižā atrastais šķēps pārstāv E tipa vēlino formu (pēc J. Petersena klasifikācijas), ko var attiecināt uz laiku ap 1000. gadu (4. att.: 20, 7). Mirušajam līdzās novietoti dzelzs ie-mauktu laužņi. Blakus kreisajai kājai atrasts dzelzs piesis ar īsu piramidālu dzelksni un atrotītiem loka cilpu galiem. Raksturīgi, ka Bunkas muižā ir konstatēti arī citi kapi, kurus var attiecināt uz 10. gs. beigām vai 11. gs. sākumu. Šeit iegūtais āvas cirvis pārstāv nelielu reti sastopamu formu.

Lielvārdes pārceltuvēs kapulauka apbedījumā iegūtais āvas cirvis pēc pieta darinājuma ir analogisks, bet ar loti platu, vēdekļveidā izvērstu šķeltni. Cirvja kakliņa platums ir 2 cm. Minētais cirvis atrasts kopā ar uzmavas šķēpu, kurš pieskaitāms M tipam (pēc J. Petersena), kas hronoloģiski iederas 11. gs. sākumā (4. att.: 22, 9). To apliecina šajā kapā konstatētā pa-



4. att. 10.—13. gs. šķēpu, cirvju un zobenu korelācijas tabula.

Šķēpi: 1 — Kokneses Aizelkšņi, 2. kaps; 2 — Vilces pamatskolas parks, 2. kaps; 3 — Aizkraukles Lejasbitēni, 341. kaps; 4 — Višķu Maskavas sādža, 55. kaps; 5 — Salaspils Laukskola, 1. kaps; 6 — Līvānu Jersikas kapulauks, s.a.; 7 — Bunkas muiža, 3. kaps; 8 — Bunkas muiža, 1. kaps; 9 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 10 — Salaspils Laukskola, 482. kaps; 11 — Bauskas Čunkāni, virieša kaps (P. Stepiņa izrakumi 1936. g.); 12 — Krimulda, 24. kaps; 13 — Medzes Strautiņi, atradumu komplekts; 14 — Elkšņu Betēļi, 20. kaps; 15 — Pļaviņu Letgalji, 3. kaps; 16 — Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklaskalns, atradumu komplekts; 17 — Dzelzavas Strūgu kalns, 14. kaps (14. gs. raksturīga forma)..

Cirvji: 18 — Višķu Maskavas sādža, 55. kaps; 19 — Salaspils Laukskola, 2. kaps; 20 — Bunkas muiža, 3. kaps; 21 — Bunkas muiža, 1. kaps; 22 — Lielvārdes pārceltuve, 1. kaps; 23 — Krimulda, 24. kaps; 24 — Medzes Strautiņi, atradumu komplekts; 25 — Elkšņu Betēļi, 20. kaps; 26 — Pļaviņu Letgalji, 3. kaps; 27 — Pļaviņu Latgalji, 3. kaps; 28 — Dzelzavas Strūgu kalns, 14. kaps. Zobeni: 29 — Aizkraukles Lejasbitēni, 341. kaps; 30 — Bunkas muiža, 1. kaps; 31 — Salaspils Laukskola, 482. kaps; 32 — Bauskas Čunkāni, virieša kaps (P. Stepiņa izrakumi 1936. g.); 33 — Piltenes Pasilciems, ΓЭ 890/1088; 34 — Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklaskalns, atradumu komplekts

kavasakta ar magonpogalu galiem un bronzas jostas sprādze. Tai analogiju redzam Gotlandē, Helvi draudzē, Ires kapulaukā 222. A kapā atrastajā jostas sprādze. Arī 222. A kapā mirušajam līdzi dots ar 11. gs. sākumu datējams āvas cirvis, tikai izmēros mazāks par Lielvārdē atrasto.¹⁷ Tāpat kā Bunkas muižas apbedījums, Lielvārdes 1. kaps pieskaitāms pie skeletkapiem, taču ar uguns rituālam raksturīgām iezīmēm (cirvis bija deformēts un daļa no asmens — atlauzta). Saliekts bija arī pieminētais Bunkā atrastais cirvis.

Pie agrajiem M tipa cirvjiem pieskaitāms J. Urtāna izrakumos 1979. g. Daugmales kapulaukā 1. kapā atrastais eksemplārs. Tas iegūts kopā ar šauro kaujas nazi, M tipa šķēpu un bronzas taisnstūrveida apkalumiem greznotu jostu ar siksnu sadalītāju. Jostai ir liela ažūra bronzas sprādze. Arī šim cirvim un jostai paralēles redzam Gotlandē, Ires kapulauka 222. B kapā.

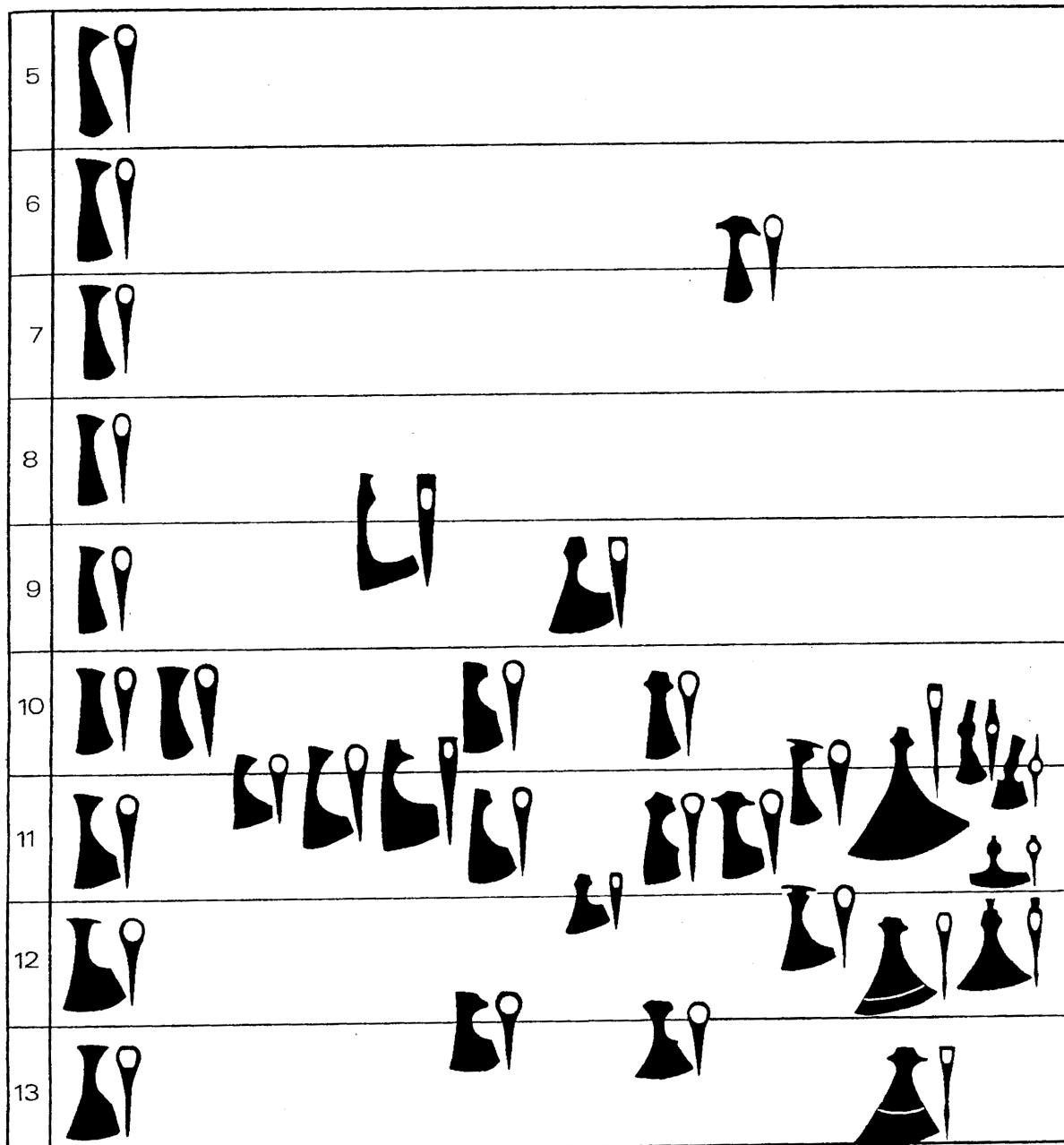
M tipa cirvju parādīšanās Latvijā vienlaicīgi Kurzemē un Vidzemē, pirmām kārtām Daugavas krastos, izskaidrojama ar tirdznieciskiem sakariem ar Skandināviju. Agrās M tipa cirvju formas vairāk ir pārstāvētas Daugavas krastos un Vidzemē nekā Kurzemē. M₁ vai M₂ apakštīpam pieskaitāms cirvis vēl pārstāvēts Kokneses kapulauka 84. kapā. Šķiet, ka M₁ tipam var pieskaitīt arī Priekuļu Ģūgeros un Drabešu Liepiņās atrastos āvas cirvju. Drabešu Liepiņās cirvis atrasts kopā ar slaidas lancetes veida uzmaivas šķēpa galu, kas pieder pie E tipa šķēpiem (pēc J. Petersena klasifikācijas), kuri pēc 10. un 11. gs. mijas parasti nav sastopami. Ar 11. gs. varētu datēt arī Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 55. kapā uzieto āvas cirvi, kurš atrasts kapa bedrē virs apbedījuma. Nēmot vērā, ka kapā atrodas vēl latgaliem raksturīgais «bārdas cirvis» ar abpusēji pagarinātu pietsegu, 55. kapa āvas cirvi var uzskatīt par kara biedra vai tuvinieku ziedojuumu. Kokneses kapulauka 84. kapā cirvis atradās kapa kājgali līdzās M tipa šķēpam (pēc J. Petersena), kas raksturīgs vikingu laika beigām, bet sastopams vēl 11. gs. beigās un 12. gs. sākumā. Salaspils Laukskolas kapulauka 452. kapā atrastais āvas cirvis ir līdzīgs iepriekš aprakstītajiem M₁ un M₂ apakštīpa cirvjiem, pārstāvot robežformu. Cirva kakliņa platumis ir 2,5 cm. Kapā atrastā pakavasakta ar magonpogalu galiem tomēr ļauj cirvi attiecināt uz 11. gadsimtu. Kapā ir līdzi dots arī divasmeņu zobens ar bronzas zobra maksts gala apkalumu, kas pēc formas līdzīgs Bauskas Čunkānu—Drengēru kapulauka 46. kapā atrastajam zobra maksts uzgalim, kuru var datēt ar 11. gs. vai pat 1000. gadu. Salaspils Laukskolas kapulauka 537. kapā iegūto āvas cirvi var attiecināt uz M₂ apakštīpu, tā pieta platumis ir 3,5 cm, kakliņa platumis — 3 cm. Cirvim asmens lejasdaļā saskatāma tērauda asmens piemetinājuma līnija, kas iepriekš minē-

tajiem M₁ apakštīpa cirvjiem nav izteikta. 537. kapā līdzi dots šķēpa gals ar šauru, bet masīvu lapu un samērā īsu uzmaivu. Šādi šķēpi biežāk sastopami 12. gs. apbedījumos. Kapā konstatēta arī bronzas lirasveida jostas sprādze, kuru var attiecināt uz 11. gs. beigām vai 12. gs. sākumu. M₃ apakštīpam varam pieskaitīt Kurzemē Medzes Strautīnu kapulaukā atradumu komplektā iegūto āvas cirvi ar 4 cm platu kakliņu un izteiktu tērauda asmens piemetinājuma līniju. Kāta cauruma sānu pagarinājumi ir mēlesveida, asimetriski, kāta pusē pagarinājums lielāks. Interesanti, ka šis cirvis atrasts kopā ar līdzīgu uzmaivas šķēpa galu (4. att.: 24, 13) kā Salaspils Laukskolas kapulauka 537. kapā, kas raksturīgi 12. gadsimtam.

11. gs. beigām un 12. gs. raksturīgā āvas cirvju M₂ forma labi pārstāvēta Libagu Sāraju senkapos, kur šo cirvju hronoloģijas noteikšanai kalpo bagātīgais kopā ar tiem atrastais šķēpu, zirglietu un rotaslietu klāsts. Vienā gadījumā (30. kapā) āvas cirvis iegūts kopā ar divasmeņu zobenu. Jāatzīmē, ka tas ir viens no nedaudzajiem gadījumiem, kad Latvijā šie divi cērtamie ieroči atrasti vienkopus. Viduslatvijā un Austrumlatvijā tāda gadījuma nav. Tas liecina, ka āvas cirvji šeit pārsvārā, sevišķi Latvijas austrumu daļā, latgalu un lībiešu teritorijā, bijuši kājnieku ieroči. Āvas cirvju lietotāji tur, domājams, bija vidēji turīgi vai mazturīgāki ļaudis, kas dārgo zobenu nevarēja iegādāties. Iespējams, ka Kurzemē šī tradīcija (vismaz 12.—13. gs.) bijusi atšķirīga. Alsungas Kalniņos 20. apbedījumā kopā ar āvas cirvi ugunkapā mirušajam līdzi dots zobens. Trīsreiz āva ar zobenu atrasta Durbes Dīros.

11. gadsimta otrajā pusē (ap 1082.—1090. gadu) darinātajā Bajē paklājā, kas attēlo 1066. gadā notikušo Heistingsas kauju, redzami karavīri bruņutēpos, kuriem pie jostas ir zobens un kuri darbojas ar āvas cirvi garā kātā. Šo cirvju priekšrocība salīdzinājumā ar zobenu bija tā, ka tie sniedza tālāk un tādēļ bija ļoti noderīgi pretinieka kavalērijas apkarošanai. Tā anglosakšu karavīrs, nostājies kaujas ierindas priekšgalā līdzās karodzniekiem, sagaida pretim auļojošos normānu jātniekus (6. att.). Aiz viņa, izveidojot aizsardzības sienu, kurā vairogs pie vairoga, — pārējie anglosakšu karavīri ar duršanai vai mešanai paceltiem šķēpiem. Ka nevienam no karavīriem — šķēpnešiem nebūtu zobra, nevar apgalvot, jo jostasvietu tiem aizsedz mandeļveida vairogi. Līdzās esošā vienībā vismaz trim karavīriem, kas rīkojas ar šķēpiem, pie sāniem makstī ir zobra.

Citos attēlos redzams, ka vairākiem karavīriem, lai tie varētu brīvi rīkoties ar cirvi un būtu pasargāti no normānu bultām un šķēpiem, vairogs siksniņa «atmests» uz muguras. Krīt zirgi Vilhelma Iekarotāja karaspēkā, bet vēl vairāk anglosakšu kājnieki, kas ar tiem cīnās. Ar zobenu āvas cirvja galva tiek nodalīta no kāta. Krīt



5. att. 5.—13. gs. cirvju pamatformas Latvijā.
Kreisajā pusē — izplatītāko šaurasmens un platasmens «bārdas cirvju» attīstības pamatlīnija

anglosakšu kājnieki zem normānu zirgu kājām, krīt āvas cirvis un līdz ar to karala Haralda vara.

Cirvja kā ieroča vājākais punkts bija kāta ie-spējamā lūšana. Ja tas notika, karavīrs varēja rikoties ar zobenu. Pret cirvja kāta lūšanu nodrošinājās ar bronzas plāksnes aptinumu ap kātu pīta tuvumā. Interesanti, ka vairākiem Piltenes Pasilciemā un Talsu Vilkumuižas ezerā atrastajiem cirvjiem kāta caurumā ir saglabājušās bronzas sloksnes paliekas (3. att.: 2, 6).

Skandināvijas zemēs, īpaši Norvēgijā, bija ar cirvja lietošanu saistītas senas tradīcijas. Cirvji tika arī izgreznoti ar sudraba vai pat zelta inkrustāciju. Vienam no Pasilciemā atrastajiem āvas cirvjiem saglabājušās sudraba rotājuma

pēdas (3. att.: 2). Interesanti, ka tieši šī cirvja kāta caurumā saglabājušās bronzas sloksnes aptinuma paliekas. Pieminētajam, ar sudrabu rotātajam cirvim V. Ginters veltījis atsevišķu rakstu, kurā cirvi datē ar 12. gadsimtu. Cirvja rotājumam analogijas viņš saskata Somijas atradumos.¹⁸ Pasilciemā iegūtajam cirvim līdzīgas formas sastopamas Lībagu Sāraju kapulaukā. Sie cirvji pieskaitāmi M₂ apakštipam.

Paši vēlākie Latvijā atrastie āvas cirvji, kurus varētu pieskaitīt M₃ apakštipam, ir Talsu Vilkumuižas ezera ieroču kolekcijā. Tā kā šie cirvji atrasti, nepazeminot ezera ūdens līmeni, ar senlietu zvejas palīdzību, tad to piederība kompleksiem nav nosakāma. Kā jau minēts, analizējot Talsu Vilkumuižas rotu, darbarīku un ieroču atradu-



6. att. Bajē paklāja attēla fragments (Heistingsas kauja 1066. g.). Ierindas priekšā karavirs ar paceltu āvas cirvi (pēc: The Bayeux tapestry. The completement tapestry in color with introduction, description and commentary by David M. Wilson. — Thames and Hudson, 1985. — P. 61)

mus, E. Šturm secināja, ka lielākā daļa ezerā atrasto cirvju attiecas uz 13. un 14. gadsimtu. Pēc tur atrastajiem cirvjiem var spriest, ka vēlākiem eksemplāriem raksturīgs platāks, kaut arī plānāks piets, garāki kāta cauruma sānu pagarinājumi un platāks kakliņš (2. att.: 5, 6). Cirvja asmens platums lielāks par cirvja augstumu. Tērauda asmens piemetinājuma līnija sevišķi izteikta, pieta virsma bieži ir daudzskaldnota. Zīmīgi, ka 14. gs. uzmavas šķēpiem arī ir raksturīgs uzmavas skaldnojums. Vairāki 14. gs. raksturīgie uzmavas šķēpu gali ar skaldnotu uzmavu sastopami Vilku-muižas ezera senlietu kolekcijā. Āvas cirvju vēlamjam M₃ apakštipam pieskaitāms Alsungas Kalniņu 28. kapa cirvis. Šī cirvja kakliņa platums — 5 cm. Kapa inventārs šo cirvi ļauj datēt ar 13. gs. vai 14. gs. sākumu.

Tādējādi M₁ tipa cirvju varētu attiecināt uz 11. gs. sākumu un vidu, M₂ — un 11. gs. beigām un 12. gadsimtu, bet M₃ — uz 12. gs. beigām, 13. gadsimtu un, iespējams, 14. gs. sākumu.

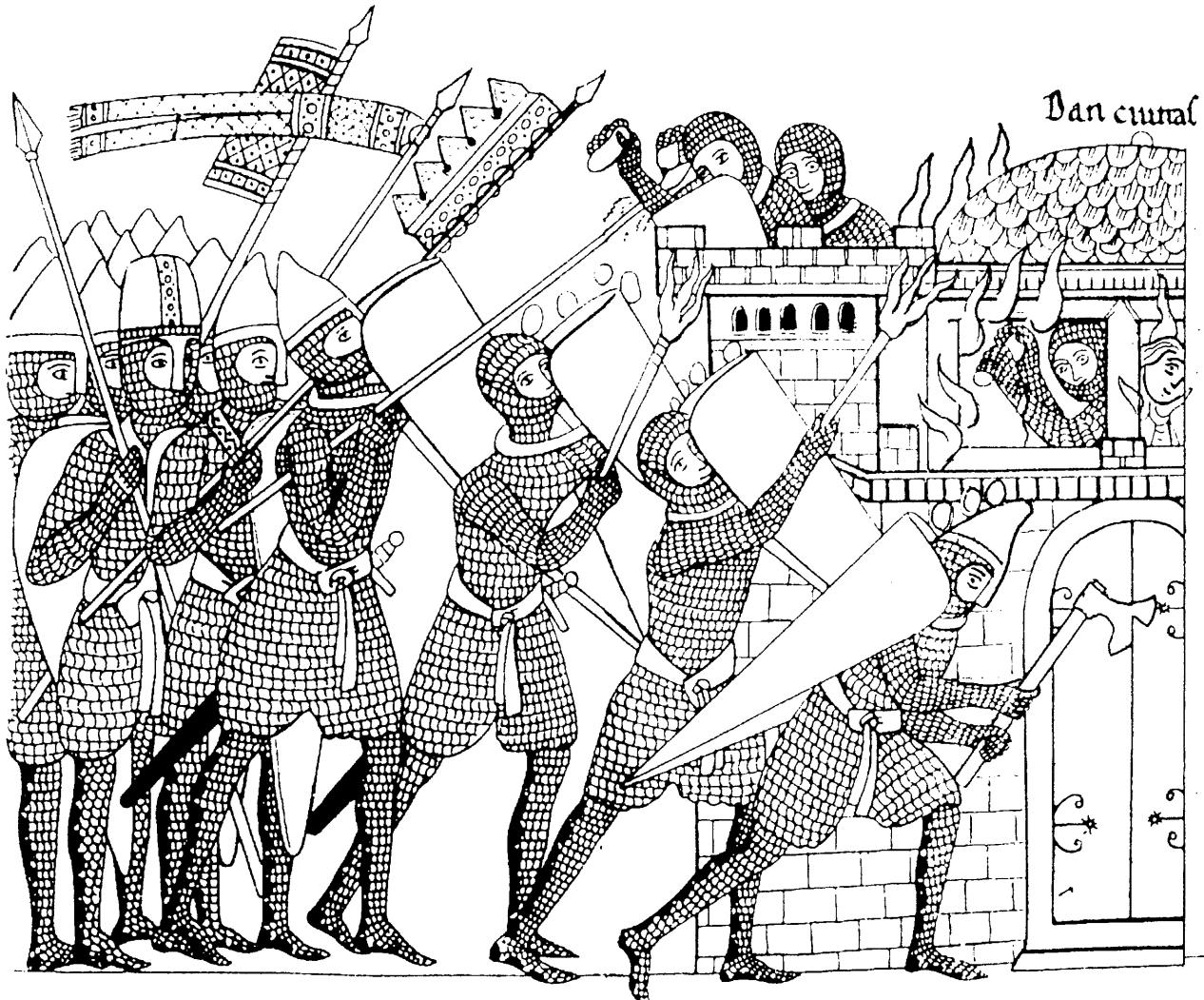
Cirvis kalpoja karavīram arī pārgājienu laikā ne tikai kā darbarīks, bet arī aizcirtumu ierikošanai un to pārvarēšanai. Ar 12. gs. datējamā attēlā no *Hortus deliciarum* redzam, ka bruņukreklos tērpušies, ar vairogu un zobenu bruņoti karavīri pils aplenkumā āvas cirvi izmanto slēgto vārtu saciršanai (7. att.). Kurši ar cirvjiem gremdē kuģus.

Gan kuršu kapulaukos, gan Vilku-muižas ezerā, kas arī uzskatāms par savdabīgu apbedišanas vietu (nogremdējot mirušo vai kritušo ieročus, darbarīkus un rotas), diezgan bieži

sastopami nelieli āvas cirvīši, kurus nevar piešķaitīt miniatūrpriekšmetiem. Varbūt daļa no tiem piederējusi zēniem vai pusaudžiem, kas vingrinājās karamākslā? Tā liek domāt Bajē paklājā attēlotā kaujas aina: karavīrs, kas stāv uzbrucēju pēdējās rindās — līdzās stopniekiem un šķēpu metējiem, ir atvēzis šādu mazu cirvīti metienam uz pretinieka ierindu. Mazāk ticama ir versija, ka mazie cirvīši kalpojuši par vienības komandiera zīmi. Sena tautas gudrība, kas izteikta «Kalevalā», vēsta, ka kalējam cirvis jākā «pa vīram». Tas nozīmē, ka, izvēloties cirvi kā ieroci, bija jāņem vērā īpašnieka augums un fiziskais spēks.

Pazīstamais senkrievu ieroču pētnieks A. Kirpičnikovs izteicis domu, ka 13.—14. gs. cirvis kā ierocis piedzīvo renesansi, kuras cēlonis ir aizsardzības apbruņojuma pilnveidošanās un kājnieku karaspēka lomas pieaugums.¹⁹ Šķiet, ka to mēs varam konstatēt arī kuršiem, spriežot pēc viņu 13.—14. gs. apbruņojuma. Cirvis nodeŗeja bruņu šķelšanai. Kapu inventāri liecina, ka cirvis raksturīgs ne pārāk bagātiem laudīm. Kādā ar 1300.—1350. gadu datējamā dokumenta

tā — inventāra aprakstā Pērbones (Borbona) ciemā divās viensētās pieminēti kaujas cirvji, latīnu tekstā tos apzīmējot ar terminu *bipennis*. Šī termina burtiskā nozīme ir «divspārnis». Nav šaubu, ka 14. gs. kuršu zemnieka sētā varēja glabāties āvas cirvji. Konkrētajā gadījumā dokuments sastādīts kā akts par īpašumu, tajā skaitā vairogiem un cirvjiem, kurus ordenbrāli nolaupījuši kuršu ciemā. Ir pamats domāt, ka 13. gs. cirvi kā ieroci izmantojuši arī ordeņbrāļi. Par to liecina Indriķa hronikas nodaļa (XIII: 2—4), kas stāsta par mestra Venno noslepkavošanu 1209. gadā. Ordeņbrāļu vidū bijis kāds degradēts brālis Vikberts, ordeņa īpašumu pārvaldnieks Cēsīs no 1207. līdz 1209. gadam, «kas savu sirdi laikam vairāk bija pievērsis mīlestībai uz laicīgo pasauli nekā ordeņa disciplīnai un starp ordeņa brāļiem sēja daudz nesaskaņu». Viņš, atsaucis savā mājā ordeņa mestru un priesteri Johannesu ar ieganstu, ka grib nozēlot savus grēkus, «ar kaujas cirvi, ko arvien mēdza nēsāt klāt, mestram pēkšni trieca pa galvu un turpat reizē ar mestru noslepkavoja arī priestieri». Par šo noziegumu Vikberts tika sodīts ar



7. att. Krusta karotāji aplenc pili. Āvas cirvja lietošana pils vārtu uzlaušanā (pēc *Hortus deliciarum*, 12. gs.; attēls reproducēts no grām.: Karl Friese. Reise in die Romanik. — Leipzig, 1967)

nāvi uz rata. Minētais cirvis arī šajā latīnu tekstā tiek apzīmēts kā *bipennis* un pieskaitāms āvas cirvjiem.²⁰

Norvēģijas karalis Olavs Svētais kaujā pie Stiklestades 1030. gada 29. jūlijā tika nogalināts ar āvas cirvjiem. 1387. gadā gleznotā miniatūra rāda 14. gs. āvas formu.²¹ Āvas cirvis kalpoja arī kā bendas ierocis.

Āvas cirvji 11.—14. gs. Baltijas jūras zemēs bija izplatīti no Britānijas rietumos līdz Karēlijai austrumos. Sevišķā cieņā āvas cirvji bija Norvēģijā. Interesanti atzīmēt, ka Norvēģija ir vienīgā valsts, kuras bruņoto spēku karogā un ģerbonī attēlots āvas cirvis. To paceltu kāpā tur karaliskais lauva. Tādu cirvi redzam arī Norvēģijas valsts ģerbonī. Āvas cirvju izplatība Latvijā (ipaši kuršu zemēs), kā arī kaimiņu zemēs Igaunijā un Karēlijā liek domāt, ka paraža lietot tieši šo skandināvisko cirvju formu varēja pastiprināti izplatīties sevišķi 12. un 13. gs., pateicoties dāņu centieniem nostiprināties Kurzemē, Ziemeļgaunijā un Karēlijā (1. att.). Jādomā, ka ievērojama loma skandināvisko āvas cirvju ieviešanā 11. gs. bija kuršu, lībiešu un latgaļu kontaktiem ar Dienvidzviedriju un Gotlandi. Āvas cirvji bija izplatīti arī kuršu apdzīvotajā Rietumlietuvalā un prūšu zemēs. Šo cirvju nokļūšana lībiešu teritorijā lielā mērā, iespējams, saistīta ar sakariem ziemeļaustrumu virzienā.

Latvija var lepoties ar vienu no bagātākajām dzelzs laikmeta cirvju kolekcijām Eiropā, tajā

skaitā arī āvas cirvjiem. Zviedrijā šī tipa cirvju atradumu skaits lēš ap 30—40, Somijā — 95, Krievijā — 48, Igaunijā — 25. Lielais āvas cirvju atradumu skaits Latvijā (250) gan nenozīmē, ka šie cirvji radušies un attīstījušies mūsu zemē. Tiesa, daļa no tiem izgatavota un vietas, daļa te nonākusi tirdznieciskā ceļā vai iegūta kā kara laupījums. Latvijas 5.—13. gs. cirvju attīstības shēma (5. att.) rāda, ka āvas cirvjiem ar īpatnējo pieta konstrukciju nav nepārtrauktas vietējas attīstības, kā tas ir Skandināvijā. Taču skandināvu cirvji ir ietekmējuši vietējo cirvju attīstību. Tas, ka Latvijā atrasts vairāk āvas cirvju nekā to dzimtenē, no vienas pusēs, liecina par mūsu zemes ieķaušanos Ziemeļeiropas 11.—13. gs. cīnās, bet, no otras pusēs, atradumu lielo skaitu tomēr galvenokārt noteicis tas, ka Latvijā ilgāk nekā citur saglabājās paraža kapā līdzi dot cirvi.

Dāni bija pirmie, kas sludināja kristīgo ticību (katoļticību) Kurzemē, cēla baznīcas un dibināja bīskapiju. Kurši gan karoja ar dāniem un papildinājās kara mākslā, bet pagāniskās paražas neatmeta. Dānijā āvas cirvju atradumu nav daudz, bet tos viņi pamatoti dēvē par «dāņu cirvjiem». Āvas cirvis iemūžināts Ringseboles baznīcas granīta cilnī (12. gs.). Tajā attēlots zemessargs zemnieks, bruņots ar apaļu vairogu un āvas cirvi, kurš cīnās, kā kājnieks ar no zirga nokāpušu bruņinieku.²² Latvijā nav šādu izcilu mākslas pieminekļu. Toties daudzus kuršu āvas cirvju saglabājusi zeme un ūdens.

PARINDES

- ¹ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. — Riga, 1896. — S. 45, 418, Abb. 22, 22. Klūda izlabota 1939. g. Jelgavas muzeja katalogā: Die vor geschichtliche Sammlung des kurzemer (kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818—1938. — Riga, 1939. — Taf. 23: 10.
- ² Сизов В. И. Предварительный отчет о поездке с археологической целью в Курляндскую губ. летом 1895 г. // Археологические известия и заметки. — Москва, 1896. — Т. 4. — С. 40, 47.
- ³ Šturm's E. Vilkumuižas ezera atradumi // SM. — 1936. — Nr. 2. — 72.—86. lpp., 14. att.
- ⁴ Cimermane I., Urtāns V. Latvijas PSR vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā // RT 1960. — Riga, 1961. — 12. lpp.
- ⁵ Stepiņš P. Durbes kauja. — Riga, 1967. — 18.—25. lpp.
- ⁶ Asaris J. Izrakumi Rīgā un Sārāju senkapos // ASM 1988 un 1989. — Riga, 1990. — 30.—34. lpp.; Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.—13. gs. // AE. — Riga, 1996. — 18. laid. — 38.—42. lpp.
- ⁷ Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji // AE. — Riga, 1964. — 6. laid. — 117., 120., 121. lpp., 7. att.
- ⁸ Музыревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 44, табл. V: 6.
- ⁹ Paulsen P. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. — Bonn, 1956. — S. 11—98.

- ¹⁰ Selirand J. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.—13. sajand). — Tallinn, 1974. — Lk. 270.
- ¹¹ Кустин А. Э. Археологические памятники периода зарождения раннефеодальных отношений на островах Сааремаа и Муху (в XI — начале XIII в.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Таллин, 1962. — С. 14.
- ¹² Volkaitė-Kulikauskienė R. Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiai // Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai, serija A, 1 (16). — Vilnius, 1964. — P. 105; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX—XII amžiai. — Vilnius, 1970. — P. 210.
- ¹³ Kazakevičius V. Topory bojowe typu M. Chronologia i pochodzenie na ziemiach Bałtów // Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej / Ed. Zofia Kurnatowska. — Wrocław, 1996. — T. 2. — S. 233—241.
- ¹⁴ Zēvers J. Karš kultūras vēstures gaismā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1927. — Nr. 2. — 111. lpp.; Lange J. Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon. — T. 1. — Oberpahlen, 1772. — S. 38; T. 2. — Oberpahlen; Mitau, 1773—1777; Stender G. F. Lettisches Lexikon. — Mitau, [1789]. — T. 1 [Lettisch-deutsch], T. 2 [Deutsch-lettisch]. — S. 3, 318; Ulmann C. Lettisches Wörterbuch. Erster Theil: Lettisch-deutsches Wörterbuch. — Riga, 1872. — S. 3. J. Zēvera rakstā, cītejot G. F. Stendera vārdnīcu, ir ieviesusies klūda, kas var radīt iespāidu, ka āvas cirvis vācu valodā

- saukts par pusnāvi (*ahwe, ahwis, eine Gewehr, halber Mord genant*). Ja arī karavīru humorā vārdū spēle (*halber Mond* — pusmēness, *halber Mord* — pusnāve) ie-spējama, G. F. Stendera vārdnīca to nepierāda.
- ¹⁵ Anteins A. Melnais metāls Latvijā. — Riga, 1976. — 23., 24. lpp.
- ¹⁶ Petersen J. De norske vikingesverd // Videnskapsselskapets Skrifter, 2. Historisk-filosofisk Klasse, 1. — Kristiania, 1919.
- ¹⁷ Thunmark-Nylén L. Wikingerzeit Gotlands. I Abbildungen der Grabfunde. — Stockholm, 1995. — Abb. 210: 2, 8.
- ¹⁸ Ginters V. Eine finnische Prunkaxt aus Lettland // Fornvännen. — 1967. — H. 2. — S. 116—121.

- ¹⁹ Кирничников А. Н. Оружие в древней Руси. — Москва, 1976. — С. 22, 23.
- ²⁰ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. — Riga, 1993. — 124.—127. lpp., XIII: 2—4, 381. lpp. (komentāri).
- ²¹ Šturnis E. Vilkumuižas ezera atradumi. — 14. att.
- ²² Liebgott N.-K. Middelalderens våben. — København, 1976. — 12.—17. lpp.; Andersons E. Dānijas sakari ar Baltijas zemēm no IX līdz XIII gadsimtam vēstures avotu gaismā // LZAV. — 1990. — Nr. 2. (511). — 20.—22. lpp.

Māris Atgāzis

BROAD-AXES IN LATVIA

Summary

In the 11th century, the broad-axe appeared as one of the most impressive forms of battle-axe in Latvia. Slightly altered in form, it maintained its significance until the 14th century.

250 broad-axes have been found in Latvia, from 50 different find-spots, mainly pre-Christian cemeteries. This represents about 1/5 of the 125 known axes from the 10th—13th centuries. Broad-axes have also been found in two lakes, where they were deposited together with other weapons, tools and jewellery: Lake Kaķu at Ēdole (2 samples) and Lake Vilkumuiža at Talsi (146 samples). The greatest number of broad-axes have been found in cremation graves in Kurzeme, in the area inhabited by the Curonians and the mixed Curonian-Liv population (Fig. 1): Pasilciems in Piltene District, Kalniņi in Alsunga District and Sāraji in Lībagu District.

Between 1 and 3 samples of broad-axes have been found in Vidzeme: in the Daugava River basin at the Liv cremation cemetery of Laukskola in Salaspils District, at Lipši in Lielvārde District; in the Gauja River basin at the Latgallian inhumation cemetery of Liepiņas in Drabešu District and Ģūgeri in Priekuļi Dis-

trict, as well as the Latgallian cemeteries in Vidzeme and Latgale Jaunāķēni in Ērgļi District and Kristapēni in Kapiņi District.

In terms of their form, the broad-axes belong to J. Petersen's (1919) Type M and its derivatives. Chronologically earliest in the author's opinion are axes with a narrow (around 2 cm) and heavy butt, triangular lateral protuberances on the shaft-hole and a narrow neck (around 2 cm) (Fig. 2: 1—2). These are dated to the early 11th century. Axes with a slightly wider neck and shaft covering appear at the end of the 11th century. This is confirmed by the battle scenes in the Bayeux Tapestry, where broad-axes are employed by foot-soldiers fighting against cavalry.

In Latvia Type M broad-axes appeared under Scandinavian influence through trading contacts. Possibly in the 12th and 13th centuries this development was furthered by Danish attempts to subjugate Curonia, northern Estonia and Karelia. Similar axes could have arrived in Latvia from Gotland, Southern Sweden or Finland. There is no proof of local origin of these axes (Fig. 5), while in Scandinavia this is beyond doubt.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Distribution of broad-axes in Latvia, Lithuania and Estonia, 11th—14th centuries.
- Fig. 2. Broad-axe Type M (after J. Petersen) with derivatives of this type.
- Fig. 3. Ornamented broad-axes (2, 4), miniature bearded axes (1, 3), small broad-axes (5, 6).
- Fig. 4. Correlation table of spears, axes and swords, 10th—13th centuries.

Fig. 5. Basic forms of axes in Latvia, 5th—13th centuries (on the left: basic line of development of the most common narrow-bladed and broad-bladed axes).

Fig. 6. Detail from Bayeux Tapestry (Battle of Hastings, 1066: soldier with raised broad-axe in front of the line of battle).

Fig. 7. Crusaders surround a castle. Broad-axe employed to break down the castle gates (after Hortus deliciarum, 12th century).